

मनुष्याणाम् वृत्तिरर्थः।

₹

ISSN 0973-8452

मराठी अर्थशास्त्र परिषद
नियतकालिक
(त्रैमासिक)

अर्थसुवाढ

मनुष्याणाम् वृत्तिरर्थः।

PRINCIPAL
Govt. College of Arts & Sciences
Aurangabad

भारतीय सौर पौष-चैत्र १९४१

जाने.-मार्च २०२० / खंड ४३, अंक ४

लिंगभावसापेक्ष अर्थसंकल्प (जेंडर बजेट) : भारतातील उपयोजन आणि आव्हाने

युगंधरा एस. टोपरे†

प्रस्तावना

भारतीय अर्थव्यवस्थेचा जसजसा विकास होतो आहे, त्यानुसार लोकसंख्येच्या प्रमाणात महिलांचे योगदानही वाढत आहे. अर्थव्यवस्थेतील प्राथमिक क्षेत्रापासून ते उद्योग आणि सेवा क्षेत्रापर्यंत महिलांचा सहभाग वाढत आहे. याचाच अर्थ महिला या देशाच्या उत्पादकतेतही भर घालत आहेत. भारताच्या लोकसंख्येत एकूण महिलांची लोकसंख्या विचारात घेतली तर ती ४८% टक्के इतकी आहे. थोडक्यात, निम्मी लोकसंख्या महिलांची आहे. भारतातील सामाजिक आणि सांस्कृतिक संरचनेच्या पार्श्वभूमीवर महिलांच्या बाबतीत होणारा भेदभाव किंवा असमान वागणूक याचा त्यांच्या सामाजिक तसंच आर्थिक दर्जावरही परिणाम होत असतो. हा दर्जा सुधारण्यासाठी विशेष तरतुदी आवश्यक ठरतात. वर्ष २००० पर्यंत महिलांसाठीचे कार्यक्रम, योजना यांसाठीच्या वित्तीय तरतुदी विचारात घेताना महिला व बालकल्याण खात्यापुरत्याच मर्यादित असल्याचे चित्र साधारणपणे अर्थसंकल्पात दिसत होते. मात्र २००५ पासून भारत सरकारने महिलाकेंद्रित अर्थसंकल्प अर्थात जेंडर

बजेटला सुरुवात केली. महिलांच्या विकासाचा अनुशेष भरून काढणे व महिलांचे सक्षमीकरण हेच यामागील उद्दिष्ट होते. जेंडर बजेट या संकल्पनेसाठी 'लिंगभावसापेक्ष अर्थसंकल्प', 'लिंगभावाधारित अर्थसंकल्प', 'स्त्री केंद्री अर्थसंकल्प' असे अनेक पर्यायी शब्द वापरले जातात. सामान्य माणसाच्या दृष्टीने अर्थसंकल्प हा देशाच्या जमाखर्चाचा ताळेबंद असतो. विविध करांद्वारे निर्माण होणारे उत्पन्न आणि विविध योजना व कार्यक्रमांसाठी त्यातून होणारा खर्च हे दोन मुख्य घटक अर्थसंकल्पाचा पाया आहेत. या अर्थसंकल्पाचा महिला सक्षमीकरणासाठी व अर्थव्यवस्थेची उत्पादकता वाढवण्यासाठी एक साधन म्हणून निश्चित वापर केला जाऊ शकतो हा विचार जगात मान्य झाला आहे. अर्थसंकल्पातील तरतुदी सामान्य माणसाच्या जीवनावर प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षपणे मोठा परिणाम घडवून आणतात. त्यामुळेच ज्या समाजात लिंगभाव असमानता आहे अशा ठिकाणी महिलांसाठीच्या तरतुदी आणि त्याची योग्य अंमलबजावणी महिलांच्या जीवनमानावर मोठा परिणाम घडवते.

† सहयोगी प्राध्यापिका, अर्थशास्त्र विभाग, शासकीय ज्ञानविज्ञान महाविद्यालय, औरंगाबाद
आजीव सभासद क्र. : १०२३, भ्रमणध्वनी : ९८५०६८३७३९, ई-मेल : yugs1977@gmail.com

३६० | अर्थसंवाद | २०२० | जाने.-फेब्रु.-मार्च | खंड-४३ | अंक-४ |

PRINCIPAL
Govt. College of Arts & Science
Aurangabad

‘जेंडर बजेट’ हा खास वेगळ्या प्रकारचा अर्थसंकल्प नसून नेहमीच्याच अर्थसंकल्पात महिलांच्या दृष्टिकोनातून, तरतुदींच्या माध्यमातून केलेला विचार आहे. उपलब्ध साधनांचे वितरण करताना देशातील पुरुषांसोबतच महिलांसाठी असणे हा प्राधान्याचा विषय आहे. धोरणप्रक्रियेची सुरुवात करताना जेंडर बजेट ही अगदी सुरुवात आहे. २००५ पर्यंत महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पाबद्दल बरीच विश्लेषणात्मक आणि महत्त्वपूर्ण भूमिका विविध संघटनांनी मांडली. २००५ नंतर मात्र वित्त मंत्रालयाने प्रत्येक खात्याने जेंडर बजेट कक्ष स्थापन करणे अत्यावश्यक केले. त्यानुसार भारतातील बहुतांश राज्यात जेंडर बजेट कक्ष स्थापन झाले आहेत.

प्रस्तुत शोधनिबंधात लिंगभावाधारित अर्थसंकल्पाची संकल्पना, त्यासंदर्भातील प्रणाली, भारतातील त्याचे उपयोजन याचा सर्वसामान्यपणे विचार केला असून गेल्या पंधरा वर्षांचा आढावा घेतला आहे.

स्थूल अर्थशास्त्रीय धोरण व महिला

महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पाच्या अभ्यासक डॉ.विभूती पटेल यांच्या मते, जागतिकीकरणाच्या धोरणामुळे महिलांच्या जीवनमानावर मोठा प्रभाव पडला आहे. भारतासारख्या विकसनशील देशासंदर्भात हे प्रामुख्याने जाणवते. महिला दिवसभर जे काम घरात करतात ते मोबदला नसलेले काम आहे. जागतिकीकरण आणि त्यामुळे कामाच्या स्वरूपावर व दर्जावर होणारा परिणाम महिलांच्या जीवनमान पद्धतीवर परिणाम करत असतो. सार्वजनिक वितरण व्यवस्थेचे ढासळलेपण, सार्वजनिक आरोग्यविषयक सुविधांची कमतरता, शिक्षणाचे खाजगीकरण, बेरोजगारी यामुळे महिलांसाठीच्या संधी कमी होतात. त्यांचा एकूण साधनसंपत्तीचा वापर करण्यातील वाटा

कमी होतो. जीवनावश्यक वस्तुवरील अप्रत्यक्ष कर वाढवल्यामुळे किमती वाढून त्यामुळे अन्नसुरक्षा धोक्यात येते. थोडक्यात, पोषणयुक्त आहाराची कमतरता निर्माण होते. (पटेल, २००२) अप्रत्यक्ष करांतील वाढीमुळे किमती वाढतात त्यामुळे शिक्षण, आरोग्यसेवा महाग होतात. भारतातील पितृसत्ताक समाजरचनेमुळे सर्व सोयीसुविधांचा विचार मुख्यतः घरातील पुरुषांसंदर्भात प्राधान्याने केला जातो. त्यामुळे महिला या कायम वंचित राहातात. जर अर्थसंकल्पात महिलांचे शिक्षण, उत्पन्न व रोजगारसंधी यांचा प्राधान्याने विचार करून तरतूद केली तर महिलांचे सक्षमीकरण होईल.

महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पाच्या संरचनेतील टप्पे

महिलाकेंद्री अर्थसंकल्प ही एक प्रक्रिया आहे. ज्यामध्ये धोरण, उपयोजन, वित्तीय तरतूद आणि मूल्यमापन या सर्वच बाबींची विकासात्मक स्थिती काय आहे याचा क्षेत्रनिहाय आढावा घेतला जातो. दुसऱ्या टप्प्यात क्षेत्रानुसार नेमके धोरण काय आहे, त्यामधील कच्चे दुवे कोणते या बाबींचा विचार केला जातो. तिसऱ्या टप्प्यामध्ये लिंगभाव समानतेच्या दृष्टीने याचे मूल्यमापन केले जाते. चौथ्या टप्प्यात केलेली वित्तीय तरतूद ही नियोजित धोरणानुसार आहे की नाही व त्याचा फायदा कोणाला झाला आहे याचेही मूल्यमापन केले जाते व पाचव्या टप्प्यात लिंगभाव समानतेच्या दृष्टिकोनातून आखलेली धोरणे, याचा नेमका परिणाम काय आहे याचा अभ्यास केला जातो. महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पात मुख्यतः दोन भाग समाविष्ट असतात.

भाग अ - यामध्ये महिलाकेंद्री योजना ज्यासाठी १००% निधीची तरतूद असते.

भाग ब - यामध्ये महिलांसाठी विशेष योजना ज्यामध्ये एकूण तरतुदींच्या किमान ३०% तरतूद असते.

अर्थसंवाद | २०२० | जाने.-फेब्रु.-मार्च | खंड-४३ | अंक-४ | ३६१

PRINCIPAL
Govt. College of Arts & Science
Aurangabad

भारताच्या संदर्भात विचार करावयाचा झाल्यास महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पामुळे जे खाते लिंगभावसमानतेचा विचार न करता वित्तीय तरतूद करत होते. त्यांना देखील अर्थसंकल्पासाठी महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पाच्या दृष्टीने तरतूद करणे अनिवार्य झाले आहे. महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पासाठी मुख्य समन्वयक खाते म्हणून महिला व बालकल्याण मंत्रालय काम करते. २०१५ पर्यंत भारतातील एकूण १७ राज्यांनी व केंद्रशासित प्रदेशांनी महिलाकेंद्री अर्थसंकल्प मांडण्यास सुरुवात केली. ओरिसा, त्रिपुरा, उत्तरप्रदेश, कर्नाटक व गुजरात या राज्यांनी २००४ ते २००७ या काळातच महिलाकेंद्री अर्थसंकल्प धोरण स्वीकारले. महाराष्ट्र, राजस्थान, अंदमान, निकोबार या प्रदेशांत

२०११ नंतर महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पाचे धोरण स्वीकारले गेले.

भारतातील महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पाचे स्वरूप

भारतात महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पाला न्याय देताना मुख्यतः सार्वजनिक खर्चाचा साधन म्हणून उपयोग केला गेला आहे (रुद्रा २०१८) तक्ता क्र. १ मध्ये महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पासाठी केलेली तरतूद स्पष्ट केली असून त्यानुसार २००५-०६ नंतर यासाठीच्या मागण्यांमध्ये व अर्थसंकल्पीय तरतुदींमध्ये वाढ झाल्याचे चित्र दिसते.

एकूण अर्थसंकल्पाच्या तुलनेत महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पाचा वाटा वाढताना दिसत असला तरीही

तक्ता क्र. १

वर्ष	विविध खात्यांतर्गत असलेली मागणी	एकूण महिला केंद्री अर्थसंकल्प (करोड रुपये)	एकूण अर्थसंकल्पाच्या तुलनेत टक्केवारी
२००८-०९	३३	२७,१६६.६७	३.६८
२००९-१०	३३	५६,८७.६१	५.५७
२०१०-११	३३	६७,७४९.८०	६.११
२०११-१२	३४	७८,२५१.०२	६.२२
२०१२-१३	३४	८८१४२.८०	५.९१
२०१३-१४	३५	९७,१३३.७०	५.८३
२०१४-१५	३५	९८,०२९.८४	५.४६
२०१५-१६	३५	७९,२५७.८७	४.४६
२०१६-१७	४७	९०६२४.७६	४.५८
२०१७-१८	४८	१,१७,२२१.४७	५.२८
२०१८-१९	४९	१,२१,९६१.३२	४.९९

स्रोत - रुद्रा, २००८, ORF Occasional papers.

(Handwritten signature)

PRINCIPAL
Govt. College of Arts & Science
Aurangabad

वर्ष २०१५ नंतर त्यामध्ये घट झालेली दिसते. ढोबळमानाने सरासरी ५% इतका महिलाकेंद्रित अर्थसंकल्पाचा वाटा आहे असे दिसून येते. चक्रवर्ती (२०१२) यांच्या संशोधनपर अभ्यासानुसार असे दिसून येते की, सार्वजनिक गुंतवणुकीचा भारताच्या आरोग्य क्षेत्रावर मोठा परिणाम झाला असून स्त्री आणि पुरुष दोघांच्याही संख्येत आरोग्यविषयक सुविधांचा लाभ घेण्यात वाढ झालेली आहे. मात्र आजही खूप मोठा वर्ग सार्वजनिक आरोग्य सुविधांवर अवलंबून असून त्यात महिलांचे प्रमाण जास्त आहे, असे हा अभ्यास स्पष्ट करतो.

२०१४ नंतर केंद्र सरकारने महिला सुरक्षेसंदर्भात निर्भयानिधीची तरतूद केली. परंतु हा निधी मोठ्या प्रमाणात वापरला गेला नाही असे काही अभ्यासक सांगतात (रुद्रा २००८). राष्ट्रीय आरोग्य अभियान, राष्ट्रीय ग्रामीण उपजीविका अभियान, महात्मा गांधी राष्ट्रीय रोजगार हमी योजना, एकात्मिक बालविकास योजना यामध्ये मोठ्या प्रमाणावर लिंगभावाधारित आर्थिक तरतूद करण्यात येत असून यापुढेही मोठ्या प्रमाणात तरतूद आवश्यक ठरणार आहे. २०१८ च्या अर्थसंकल्पातील ऊर्जा क्षेत्रातील उज्वला प्रकाश योजनेचा दारिद्र्य रेषेखालील महिलांच्या सामाजिक स्थितीवर आणि आरोग्यावर चांगला परिणाम झाला आहे. कारण स्वयंपाकाच्या गॅसची सुविधा मिळाल्यामुळे जळणासाठी लाकूडफाटा गोळा करणे किंवा चुलीसाठी इंधन जमवण्याचे कष्ट कमी झाले आहेत. मात्र धोरणाचा परिणाम अभ्यासण्यासाठी आजही लिंगभाव वर्गीकृत माहिती पुरेशी व शास्त्रशुद्ध पद्धतीने उपलब्ध नाही, असेही निष्कर्ष विविध अभ्यास मांडतात. राजकोषीय लक्ष्य म्हणून महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पात खालील प्रमुख खात्यांतर्फे मागणीच्या प्रमाणानुसार तरतुदी केलेल्या आढळतात. खालील

खात्यांतर्गत केलेली मागणी व त्याचा एकूण अर्थसंकल्पाच्या तुलनेने केलेला खर्च तक्ता क्र.२ मध्ये दर्शवला आहे.

तक्ता क्रमांक २ नुसार, राजकोषीय लक्ष्यावर आधारित महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पात कोणकोणत्या खात्याने लक्ष्य पूर्ण केले आहे, याची शास्त्रीय पद्धतीने चिकित्सा करून कोणत्या खात्याने लक्ष्य पूर्ण करण्याचा प्रयत्न केला आहे हे स्पष्ट होते. (चक्रवर्ती २०१८) यानुसार परराष्ट्र व्यवहार खात्याने ही लक्ष्य पूर्ण करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

NIPFP च्या अभ्यासानुसार, २००३-२००४ पर्यंत महिलांविषयक विचार करताना प्रामुख्याने कुटुंब नियोजनावर मोठा खर्च झाल्याचे दिसते. मात्र उच्च शिक्षण, विज्ञान-तंत्रज्ञान, उद्योजकता विकासाच्या क्षेत्रांमध्ये अर्थसंकल्पीय तरतूद कमी असल्याचे लक्षात येते. चक्रवर्ती यांच्या मते, गेल्या पंधरा वर्षांचा आढावा घेतल्यास असे लक्षात येते की, भारताच्या संदर्भात स्थानिक समाजरचनेचा विचार करून महिलाकेंद्रित धोरण आवश्यक ठरते. ऑस्ट्रेलिया हा देश सर्वप्रथम महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पाचा विचार करणारा देश आहे. त्यानंतर काही युरोपियन देश या क्रमवारीत येतात. मात्र भारतासंदर्भात महिलासाठीच्या आर्थिक तरतुदींचा विचार या विकसित देशांच्या अर्थसंकल्प प्रतिमानावरून करता येणार नाही.

विभूती पटेल (२००७) यांच्या मते, पंचायत राज संस्थांवर अधिक लक्ष केंद्रित करून महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पाची उद्दिष्टपूर्ती शक्य आहे. त्यासाठी अर्थसंकल्पाचे विश्लेषण क्षेत्रनिहाय, योजनानिहाय, वर्गनिहाय आणि वर्षनिहाय करणे आवश्यक ठरते. विविध राज्यांचे महिलाविषयक धोरण आणि अर्थसंकल्पीय कागदपत्रांच्या विश्लेषणावरून स्थूल अर्थशास्त्रीय धोरण ठरवणे आवश्यक आहे.

अर्थसंबंधी १२०२० | जाने.-फेब्रु.-मार्च | खंड-४३ | अंक-४ | ३६३

PRINCIPAL
Govt. College of Arts & Science
Aurangabad

तक्ता क्र. २

राजकोषीय लक्ष्य साध्य करण्यासाठी खालील प्रमुख
खात्यांतर्गत झालेला खर्च (%)

अ.क्र.	खाते	वर्ष - २०१८-१९
१.	कृषी संशोधन व शिक्षण.	०.४४ %
२.	परराष्ट्र व्यवहार	१.०० %
३.	पेट्रोलियम आणि नैसर्गिक वायू	०.७० %
४.	महिला आणि बालकल्याण.	०.९५ %
५.	शालेय शिक्षण आणि साक्षरता.	१.०१ %
६.	उच्च शिक्षण	१.०६ %
७.	सामाजिक न्याय आणि सक्षमीकरण.	१.०० %
८.	सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योग.	१.०४ %
९.	वस्त्रोद्योग	१.०० %
१०.	आरोग्य आणि कुटुंब कल्याण.	१.१६ %

स्रोत - चक्रवर्ती, नायर जैन २०१८ NIPFP

महाराष्ट्रासारख्या औद्योगिकदृष्ट्या पुढारलेल्या राज्यातही महिलाकेंद्री अर्थसंकल्प कक्ष उभारण्यास २०१७ साल उजाडले. यावरून हा विषय गांभीर्याने घेतला जाणे आवश्यक आहे हे स्पष्ट होते. महाराष्ट्राने केंद्राच्या धोरणानुसार 'बेटी बचाओ बेटी पढाओ', 'माझी कन्या भाग्यश्री योजना', 'नवतेजस्विनी अर्थसंकल्पावर आधारित योजना राबवल्या. स्त्री उद्योजिकांसाठी राज्यात कृषी व अन्नप्रक्रिया उद्योगांमध्ये अतिरिक्त फायदे दिले जात आहेत. या उद्योगांवर महिलांना अनुदान दिले जाते.

राजकोषीय धोरणाच्या महिलाकेंद्री
अर्थसंकल्पाच्या परिणामांचे मापन

चक्रवर्ती (२०१६) आणि लाहिरी (२००२) यांच्या मते, महिला विकास आणि राजकोषीय धोरण यांच्यातील स्थूलअर्थशास्त्रीय निदर्शकांचे दुवे जोडणे. शक्य झाल्यास महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पामुळे महिलांचे

जीवनमान किती प्रमाणात सुधारले आहे हे मोजणे शक्य होईल. योजनानिहाय, क्षेत्रनिहाय आकडेवारीच्या संकलनातून हे परिणाम गणिती पद्धतीद्वारे मोजणे शक्य आहे. लाहिरी (२००२) यांच्या मते, सार्वजनिक खर्च आणि मानव विकास निर्देशांकांच्या माध्यमातून लिंगभाव असमानता दूर झाली आहे की नाही हे स्पष्ट होते. 'स्थूल राष्ट्रीय उत्पादनात'(GDP) होणारी वाढ ही जीवन जगण्याचा दर, अर्भक मृत्यूदर आणि साक्षरतेच्या दरावर परिणाम करत असते. त्यामुळे सार्वजनिक खर्चाच्या धोरणातून हा परिणाम अभ्यासणे शक्य आहे. शिक्षण आणि आरोग्य या मुख्य सामाजिक क्षेत्रातील निदर्शकांचे विचार महिलांच्या जीवनमान स्थितीतील सुधारणांचा अभ्यास करताना आवश्यक ठरतो.

महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पाची आवश्यकता प्रतिपादन करून त्या समितीचे अध्यक्ष असणारे

(Signature)

PRINCIPAL

Govt. College of Arts & Science
Aurangabad

डॉ. अशोक लाहिरी यांच्या मते १९९० नंतर मानव विकास या संकल्पनेचा परीघ विस्तारण्याची क्रिया सुरू झाल्यानंतर 'लिंगभाव सापेक्ष विकास', 'शाश्वत विकास' या संकल्पनांवर भर देण्यास सुरुवात झाली. यु. एन. डी. पी. अंतर्गत शाश्वत विकासाची उद्दिष्टे पूर्ण करताना लिंगभाव समानतेवर भर दिला आहे. आर्थिक विकास आणि जीडीपीद्वारे प्रतिबिंबित होणारी आर्थिक वृद्धी याही पलीकडे मानव विकास निर्देशांक (HDI), लिंगभावसमानता विकास निर्देशांक (GDI) आणि लिंगभाव असमानता निर्देशांक (GII) या तिन्हींना तेवढेच महत्त्व प्राप्त झाले आहे. लाहिरी यांच्या मते, मानव विकास निर्देशांकातील सुधारणा तसेच लिंगभावसमानता निर्देशांकातील सुधारणा व असमानता निर्देशांकातील घट या बाबी महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पाचे परिणाम स्पष्ट करतात. परंतु त्यासाठी माहितीचे योग्य संकलन आवश्यक ठरते.

२००५ पासून महिलाकेंद्री अर्थसंकल्प प्रत्यक्षात उतरवण्यास सुरुवात झाली. आजच्या घडीला यास पंधरा वर्षे पूर्ण होत आहेत. चालू वर्षाच्या २०१९-२०च्या अर्थसंकल्पात महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पाचा पंधरा वर्षांचा आढावा घेण्यासाठी एका समितीची स्थापना केली जाईल असे अर्थमंत्री निर्मला सीतारामन यांनी प्रतिपादित केले आहे. परंतु विविध अभ्यास याच निष्कर्षाप्रत येतात की, अजूनही महिलाकेंद्री धोरणाचा स्त्रियांच्या सामाजिक, आर्थिक स्थितीवर मोठा परिणाम झालेला नाही. यासाठी डॉ. लाहिरी यांचे विधान पुरेसे बोलके आहे. त्यांच्या मते, "जोपर्यंत महिला लोकशाही प्रक्रियेत पूर्णपणे सहभागी होत नाहीत तोपर्यंत महिलाकेंद्री धोरणाची फळे समाजात रुजणार नाहीत. पाकिस्तानसारख्या विकसनशील देशात स्वर्गीय बेनझीर भुट्टों सारख्या महिला पंतप्रधान बऱ्याच काळ लाभल्या तरीही स्त्री

विकास मागासलेला होता. कारण तेथील महिलांचा लोकशाही प्रक्रियेतील सहभाग नगण्य होता."

लिंगभावसापेक्ष किंवा महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पाचा मागोवा घेतल्यानंतर विविध अभ्यासातून झालेले निष्कर्ष खालीलप्रमाणे आहेत.

निष्कर्ष

१. लिंगभावाधारित अर्थशास्त्रानुसार वापरली जाणारी मुख्य साधने उदा. आर्थिक स्रोतांनुसार लोकसंख्येचे वर्गीकरण, व्यावसायिक वर्गीकरण, बाजारपेठांचे वर्गीकरण यांचा आधार लिंगभाव असणे आवश्यक आहे.
२. माहिती योग्य पद्धतीने संकलित होणे आवश्यक आहे ज्यामुळे महिलाकेंद्री धोरणाची परिणामकारकता अभ्यासणे सोपे जाईल.
३. विविध योजना राबवताना व विकास प्रकल्पांमध्ये स्थानिक सहभाग वाढवणे आवश्यक असून त्यातील निर्णयप्रक्रियेत महिलांची भूमिका आवश्यक आहे.
४. स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये महिला प्रतिनिधीसाठी कार्यशाळा, क्षमता विकास कार्यक्रम, माहिती तंत्रज्ञान साधनांचा वापर आवश्यक आहेत. ज्यामुळे महिलाकेंद्री अर्थसंकल्पातील आर्थिक तरतुदी योग्य पद्धतीने वापरल्या जातात की नाही हे महिला प्रतिनिधी समजू शकतील.
५. महिलांचे प्रश्न हे केवळ महिला व बालकल्याण खात्यापुरते मर्यादित नसून महिला या आर्थिक प्रक्रियेतही योगदान देत असल्यामुळे आणि विविध सामाजिक, आरोग्यविषयक, शिक्षण-विषयक सेवा विकत घेत असल्यामुळे केंद्र व राज्यातील प्रत्येक खात्यात महिलांसाठीच्या आर्थिक तरतुदींचा विचार अर्थसंकल्पाच्या

अर्थसंवाद | २०२० | जाने.-फेब्रु.-मार्च | खंड-४३ | अंक-४ | ३६५

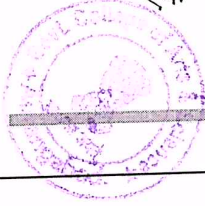
माध्यमातून आवश्यक ठरतो.

संदर्भ :

१. Chakravarty Lekha, (2016) Asia : A Survey of Gender Budgeting, IMF working Paper, WP/16/150.
२. Chakravarty Lekha Nair, Jain (March 2019) The Political Economy of Gender Budgeting : Empirical Evidence from India. NIPFP working papers.
३. Lahiri Ashok, (2019), Fifteen Years of gender budgeting in India : A retrospective (Ideasforindia.in).
४. Mira Yamini, Sinha, (April 2012), Gender Responsive Budgeting in India : What has gone wrong? EPW.
५. Patel Vibhuti, (2010), Gender audit of Budgets in India (2001-02 to 2009-10), Nivedini, Journal of gender Studies.
६. Patel Vibhuti, (March 2013) Gender Budget A Case Study of India, working paper, center for advanced study in economics university of Mumbai.
७. Rudra Shalini (March 2018), Gender Respective Budgeting A task ahead for Indian 15th finale commission OFR, Research Paper.
८. Zamb Bhumika, Mishra, Sinha (April 2012), The Paradox of Gender Resposive budgeting, EPW.
९. जेंडर बजेटिंग हॅण्डबूक, (ऑक्टो २०१५), भारत सरकार, महिला व बालविकास मंत्रालय.

एखाद्या राणीप्रमाणे विचार करा. कारण राणी कधीच
अपयशाला घाबरत नाही. शिवाय अपयश हे देखील यशाची
एक पायरीच असते

- ऑप्रा

निवेदन - अर्थसंवाद

PRINCIPAL
Govt. College of Arts & Science
Aurangabad

अर्थसंवादच्या सर्व वर्गणीदार शैक्षणिक संस्था, व्यावसायिक संस्था, ग्रंथालयांना कळविण्यात येते की, मराठी अर्थशास्त्र परिषदेच्या कार्यकारिणी व सर्वसाधारण सभेच्या ठरावानुसार १ एप्रिल, २०२० पासून अर्थसंवादची त्रैवार्षिक वर्गणी २००० रु. व पंचवार्षिक वर्गणी ३००० रु. करण्यात आलेली आहे. ज्या सदस्यांनी यापूर्वीच जुन्या दराने रक्कम पाठवली आहे त्यांनी फरकाची रक्कम त्वरित पाठवून देवून सहकार्य करावे.

- प्रमुख संपादक, अर्थसंवाद